

## ПУБЛІКАЦІ ДОКУМЕНТІВ

С.М.Кіржаєв  
ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України  
м. Київ

### З НОВИХ НАДХОДЖЕНЬ ЛИСТИ І.К. КАРПЕНКА-КАРОГО ДО ДІТЕЙ

Приватне листування людини, а, насамперед, родинні листи, завжди несе у собі якусь таємницю. У ньому найяскравіше відчувається сутність особи, рівень її духовності й широти.

Творча спадщина видатного українського драматурга і театрального діяча, корифея українського театру Івана Карповича Карпенка-Карого (Тобілевича, 1845–1907) є невід'ємною частиною багатогранної української культури. Життєвий шлях митця, його роль у культурно-історичному процесі на Україні залишаються предметом подальшого вивчення й осмислення. Тому повинні зацікавити читача сім листів І.К. Карпенка-Карого, що надійшли до фондів Інституту рукопису ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України від нащадків видатного діяча української культури.

Листи, адресовані дочкам Ірині та Марії, а також сину Юрію, охоплюють невеличкий період з весни 1903 до літа 1904 р. То був час, коли після припинення майже двадцятирічного “негласного нагляду” над життям драматурга, він повністю віддає себе творчості та виснажувальній акторській праці, коли на відпочинок, зустрічі з дітьми та онуками майже не лишалось часу і фізичних сил. Нескінчені гастрольні роз'їзди з трупою, де після її залишення видатними акторами М.К. Заньковецькою та М.Л. Кропивницьким зазорів дивовижний талант трьох братів Тобілевичів, написання, пробивання через цензурні перепони і постановка нових драматичних творів “Гандзя” і “Суєта” не могли забрати людяності й щирості, проникливого тепла та любові родини, батьківської дбайливості про щастя й долю дітей.

У листах, позбавлених дидактичного тиску, І.К. Карпенко-Карий постає як духовний співрозмовник, мудрий радник, який з надією та вірою відкриває перед дітьми своє розуміння щастя й життєвої правди,

© С.М. Кіржаєв, 1994

віддає частку щирої любові до рідної землі, українського народу, його культури. Батько “переливає” до їх сердець “ту живу цілючу течію”, якою живе сам.

Елементи побуту, хронологічна точність описування подій надають листам яскравої документальності, привносять подих життя епохи.

Листи писано українською мовою літерами російської абетки. Тексти листів, що публікуються вперше, подано з урахуванням особливостей лексики автора і тогочасної граматики із заміною російських фонем (ы, и, е, э, ъ) на відповідні українські (и, і(ї) є, ю, е, і(є)), застосуванням сучасної пунктуації, апострофа; в словах “(н)ему, (н)его, сьогодні, всего, всему, цьому, тетя” йотовану “е”, яка не позначена як “є”, передано як “йо, ю”. Російське написання слова “Київ” замінено на українське; знак ъ наприкінці слів випущено. У випадках авторського різночитання вибрано варіант, більш наближений до сучасних норм.

\* \* \*

#### 1. До І.І. Тобілевич та М.І. Тобілевич

1/13 апр[еля] 1903 [р.],  
Херсон

Любі мої, кохані мої діточки!

Не знаю, які б видумать нові слова, щоб в них відгукнулась та ласка і ніжність до вас, які живуть у моїм серці! Думаю, що ви й без слів розумієте, як ми вас любимо, скучаємо і хочемо вас бачити.

Все, що треба купити – купуйте. Я знаю, що Ви все добре обміркуєте, і коли треба – то треба.

З переїздом вашим до дому<sup>1</sup> робіть все так, щоб вам не було тяжко, щоб не було мороки: розлічіть так, щоб у Мюнхені і у Відні побути подовше, щоб побачити у Мюнхені знамениту галерею і Відень щоб роздивитись гаразд. У Відні є знамениті на увесь світ лікарі. Я для тебе, Ярино, вишлю лишніх руб[лів] 15 спеціально для лікаря, і ти повинна об'язково піти до лікаря у Відні. Вони беруть там так само, як і наші професора од 5 до 10 гульд[енів] за візит. Прошу тебе піти у Відні до хорошого лікаря. Ви тепер владієте фран[цузким] язиком добре, а професора, хоч і німецькі, теж розмовляють по-француз[ь]ки, слідовательно, можеш з ним говорити і



з'ясувати свою хворобу. Мені здається, що це у тебе розтяження якихсь жил, що сталося в часи пожежу, коли ви несамовито таскали сундуки. Гляди ж мені, піди у Відні до лікаря! А тим часом я певен, що і в Женеві є лікарі й професора також гарні, що і з ними не шкодить пораїтись зараз. Це не завадить. Піди, серце, зразу у Женеві до якоїсь знаменитості. А у Відні само собою. У мене серце болить, що ти така юна і, оскільки я знаю, сильна, страждаєш то сим, то тим. Може, бог дасть, наскочиш на добру лікарс[ь]ку раду і здихаєся цих ч а с т и х хвороб, бо взагалі ти сильна і здорова, а оці часності дошкуляють.

Із Відня я ще радю Вам побувати у Львові. Зайдіть до Франка<sup>2</sup>. Він буде рад вам і покаже город і людей. Це вам не пошкодить, а мені буде приємно, що побачите центр українс[ь]кої культури!

Я буду дома 16/29 апр[еля]<sup>3</sup>, а гроші вишлю вам числа 18 апр[еля]. Це по вашому 1 мая. І 4 мая по вашому ви вже гроші получите. Тільки пишіть мені скоріше, скільки коштуватиме дорога (2-го класа) і, хоч приблизно, багаж, а там я вже сам накину на Мюнхен, Відень і Львів. Виїзжайте з Женеві трошки раніше, щоб більше мали часу на остановки. Вам видніше на місці, і ви пишіть свою сміту росходів. Тільки пишіть зараз, щоб лист зостав нас у Херсоні, де ми будемо по вашому стилю до 27 апр[еля], а сьогодні 13 апр[іля]<sup>4</sup>. Лист цей прийде до вас 17 апр[еля], а як ви напишете мені 18–19, то я получу ваш лист у Херсоні і тоді зараз вишлю гроші, щоб ви їх зарані мали в руках.

Один лист шліть у Херсон, а копію з нього шліть на Шостаковку – і коли не тут, то там одберемо листа. Об'язково шліть два листа, щоб не було остановки.

У нас тут тепло. Дощів і досі не було. Це погано. Юрко<sup>5</sup> все посіяв, а воно не сходить. На цім тижні посадить 40 т[исяч] дерев лісу. Хата і кухня вже покриті черепицею. Гарно. Сад опоряджений. Ждем дощів. Дід<sup>6</sup> поправився і капризує. Оце намігся, щоб його везли в город і так уперто, що Юрко його повіз у город і оставив у Петра<sup>7</sup>. Не знаю чи довго там пробуде?... Мабуть два дні!

Тепер страсна неділя. Ми не граємо. Скука смертельна. Бродимо по сумним і безлюдним улицям Херсона як[к] мухи восени: в'яло. Городишко скучиний, а тут ще й діла нема... Читаємо, читаємо – без кінця. Мама грає на бандурі і ще не вміє, а охота страшен[н]а, то вона і не замічає, як і день проходить. Сидить і невгаваючи: "бринь та бринь". Треба отдати справедливість, що вона дещо грає до співу порядочно. Тільки одна біда: сьогодні вивче, а завтра забуде і знову починається: бринь та бринь! Цей "бринь" і мене розважає. Панас<sup>8</sup> 12[-го] поїхав у Одесу, а Микола<sup>9</sup> і ми сидимо тут. Я хотів їхати на хутір, але це не дешево коштує, та й недавно

був, і мусимо сидіть. Неварто у піст грать – одна мука: і заробітку кат ма і оці переривки мучать. Ну та вже скоро кінець. Нехай вас бог благословить обох, мої голуб'ята!

Цілуємо вас безліч!

Люблящий вас батько Ів[ан] Тобілевич.

Будьте здорові!

ЦНБ ім В.І. Вернадського АН України. Ін-т рукопису, ф. III, од. зб. 72058, арк. 1–2зв. Автограф.

## 2. До Ю.І.Тобілевича, І.І.Тобілевич та М.І.Тобілевич

9 іюля 1903 [р.],  
Харків

Послання до любих моїх, коханих дітей.

Що там у нас, на хуторі, робиться?... Тут така спека, що нема чим дихати, більше 40°. Спати не можна, піт заливає. Вранці, дуже рано, тільки й можна дихать, а в 10[-й] годині так пече, що здає[ь]ся стоїш біля величезної горячої печі і нікуди заховатись. Грать на сцені<sup>10</sup> – одна мука. Тільки одна думка панує: якби скоріше скинуть парик і важку одягу. Купатись нема де. Тінь поганенька є в саду, де театр, але і там припікає. Тепер хутір нам здає[ь]ся раєм, бо і тінь є, і вода, можна скупатись і в тінь заховатись... На небі хоч би тобі хмаринка: в 12 годин чисте небо робиться не блакитне, а якесь туманне білувате, а сонце, що одпочило раніше за дощовими хмарами, пече й пече... Мені здає[ь]ся, що я сидю в трюмі на кораблі, де 14 парових котлів розтоплено і дихать нічим... Ранками я виправляю "Суєту". Уже скінчив. Завтра Панько і Рося<sup>11</sup> почнуть переписувать. Вчора одібрав із цензури "Гандзю". Дозволена! Всі раді, хоч що-небудь нове. Ролі розписують в дві руки. Через три неділі, певно, піде на сцені. Якби дозволили ще "Суєту" на Київ, то менше було б страху.

Зараз збори неважні: одно, жарко і люде поховались на дачах, де все-таки не так пече, і боят[ь]ся вилазить на харківську спеку, а друге – це время взагалі мертвий сезон, і можна ждати чого-небудь кращого тільки після 20 іюля, бо спека спаде, і почнет[ь]ся хлібна торгівля, оживуть кравці, чоботарі й купці.

Убитків нема, а дохід залежить від двох яких-небудь добрих зборів, так що до 15-го ще не можна нічого сказати.



Що там мій любий Іван<sup>12</sup> поробляє? І зараз бачу шельму перед очима... Пишіть що-небудь. Кожний по чотири стрічки – той-то вийде 20.

Певно хліб убрали вже. Скільки кіп пшениці, ячменю і вівса – цікаво? Чи була Ярина у Михалевича<sup>13</sup>, що сказав, як око? Да благословить вас усіх Господь!

Ваш батько Ів[ан] Тобілевич.

*Там же, ф. III, од. зб. 72059, арк. 1–2. Автограф.*

### 3. До І.І.Тобілевич та М.І.Тобілевич

17 ноября 1903 [р.],  
Варшава

Любі мої, кохані діти, Ярино і Маріє! Як же ви поживаєте? Чи одібрали книжки, що вислав вам? Тепер ви, певно, ходите на лекції? Цікаво нам дуже: як там вам слухається ті лекції. Звичайно, що зразу буде нудно, бо не все зрозумієте, але через який[сь] місяць, я певен, що будете слухать як настоящі французи.

Діла наші погані, але поки є старий жир, то чоловік не скоро падає в карманну чахотку. Так і я. Живу старим жиром та доходом від авторс[ь]ких. Оце одібрав 400 руб[лів] і посилаю їх вам. 360 – це, звичайно, ваша пенсія на три місяці кожній, а поверх того 40 руб[лів] (105 ф[ранків]), кожній по 52 1/2 франки на такі потреби, які виходять за рамки “смети”. Цих грошей, здається, стане вам аж до 27 марта 1904 р. по новому стилю. Полічіть самі і напишіть мені: чи так. Коли вам буде потрібно на що-небудь неодложне гроші, як ліки (нехай бог бороне), то не жалійте і розходуйте навіть із пенсії, і коли не буде ставать до строку, то пишіть заране. Я не хочу, щоб ви там мали яку нужду і утиски грошові, бо гроші можна нажити, а здоров’я і радощі, і спокій дорожче всього на світі. Не сумуйте, час плине скоро, і з Божою помічю, ми з’їдемося знову в “Надежді”. Я тільки хочу й молю Бога, щоб ви були здорові, щоб наука ваша і ваше перебування в Парижі не були для вас ярмом, вагою, а принятною і повною духовного інтереса доро[го]ю до незалежного існування в будущині.

Я всякий раз, коли хочу вас бачити, напружу свою фантазію і бачу вас в Парижі: і в Сорбоні, і на квартирі, і на улиці і мислями пробуваю з вами і посилаю вам своє благословеніє на все добре!

Вчора одібрав я “Суєту”. Дозволена! Тепер на Київ маємо: “Гандзю”,

“Суєту” і “Украдене счастья” Франка, а через те маємо і надію, що там нам буде краще. Вже одно те, що на Україні, як дома – тішить наші душі, а друге: при трьох нових піесах є надія і на заробіток. Слава Богу за все! Хто вірить і пробуває в надії на висчу силу, що править світом, тому раз у раз легше жити, ніж пессімістам, що надіються тільки на себе і живуть минутою. Я нічого не боюся і йду сміливо до своєї мети все життя, бо висча сила, котрій я служу, веде мене за руку і хоч іноді дає мені штовханів, то я їй дякую і за те, бо без штовханів не можна нашого брата “чоловіка” научити розуму. Людей питає, свій розум май! Я все вислухую від розумних людей, а роблю, як мені шепче висчий дух, в яким вся сила! Як би люде не мудровали, скільки б вони не ораторствували, які б вони відкриття не зробили, все-таки вони жалкі комашки, черв’яки в порівнянні з тим, чого ніхто не знав і знати не буде, а щоб узнати хоч частину того великого і невідомого – ми учимось. Учїться ж, мої любі діточки, і ви, але і на хвилину не забувайте всемогущу силу, що править нами в житті, і вона, та сила, візьме вас за руку і буде вести вас певним шляхом.

У Варшаві погода поганя: цілими днями мряка, хмарно, і в хаті так темно, що я зараз засвітив світло удень і пишу при лампі. Яка там у вас погода?

Мама<sup>14</sup> одужала, хоч трохи ще хрипить. Від Юрка одібрав лист: на хуторі все благополучно. Юрко накупив скоту (я йому послав 400 руб[лів]) і тепер кормить його, чистить і кохає, щоб весною продати і мати сякий-такий зарібок. Юрко заставляє всіх робітників умиватися щоранку з милом! Хочє насадити любов до чистоти і порядку. В кухні викинув піч, зробив грубу, поставив лави, поробив сінники, і робітники сплять по-людс[ь]ки.

Назар<sup>15</sup> щось мені написав, що у нього є переміна в служебнім стані, але яка не писав, а тільки пообіщав написати та й досі не пише. Цікаво, що то за переміна.

Тут живе Аня Ільїна, що колись учила Юру і Назю. Вона замужем за якимсь інтендантом. Чоловік її в командировці. Ми обідали у неї два рази. Вона дуже симпатична. Постаріла, але така, як і була – наївна, що її украшає.

Мама сильно вас цілує і збирає[сь] написати листа, що для неї дуже трудно, бо я можу писати при всякій обстановці, а їй треба настрою.

Від тьоті Юлії<sup>16</sup> нічого не маємо. Дядьки живуть по-старому: перше сумували, що зборів нема, а тепер уже привикли і не сумують, а радіють тому, що скоро кидає Варшаву<sup>17</sup>. З Варшави ми виїдемо 27 ноября, а по вашому це буде 10 декабря, і на другий день будемо у Києві. В Києві починаєм 29, по вашому 12 декабря. Першим спектаклем іде “Наталка”<sup>18</sup>.

В декабрі буде 30-літній ювілей Лисенка<sup>19</sup>. Це цікаво. Мабуть з’їдуться



люде і з Галитчини. Україна помалу ожива. Дай-то боже. Біда сердешної України у тим, що вона не має ще українс[ь]ких жінок та дівчат. Женський елемент, коли він сильно національний, єсть найвисча сила у відродженні народа. Тому-то я б хотів, мої любі, щоб ви, мої діти, були цим елементом!

З Києва я напишу вам про професора Волкова<sup>20</sup>, і, якщо він хороший, то познакоमितесь тоді з ним.

Любящий вас всім своїм серцем і душою

батько ваш Іван Тобілевич.

Чек на гроші вишлю завтра.

*Там же, ф. III, од. зб. 72060, арк. 1–2 зв. Автограф.*

#### 4. До І.І.Тобілевич та М.І.Тобілевич

7 января 1904 [р.]<sup>21</sup>,  
Київ

Милі мої, кохані діточки, Ярино і Маріє!

З новим роком! Пошли вам Господи здоров'я, а при ньому легше працювати, а праця дасть задоволення, а задоволення – счастья! Дай же боже вам всього того, що веде чоловіка до счастья! Зараз я дуже рад тому, що кругом наче якась свіжа течія дихає хорошим повітрям, і діла наші з переїздом на Україну поправились, і від вас, і від Юрка мав добрі вісти; і з Назарем бачився – він приїздив у Київ на ювелей Лисенка, і саме святкування ювелєю Лисенкового одбулося, прямо-таки сказати, велично і ніби підтримало духовні сили національного відродження нашого забутого народа. Може це часова течія, яка не довго протягнет[ь]ся, а всеж-таки вона вливає в побиту душу робітників рідної культури добрі надії і підкріплює старі сили до нової праці.

Ювілей Лисенка празникували в Києві 3 дні: 19[-го] ми грали “Чорноморці” і співали кантату – “Б'ють пороги”<sup>22</sup>; піднесли Лисенкові срібний вінок від нас на сцені; оваціям не було краю: театр дріжав від оплесків і криків: слава! 20[-го] в купеческ[ом]і собранії був концерт: читали сотні адресів “по-українськи”, були депутати і від Галиції і з Буковини, депутати галицькі і буковинс[ь]кі читали гарні промови по-українс[ь]ки; крест'янс[ь]кий хор під орудою доктора Демущького<sup>23</sup> співав гарно і викликав бурні оплески; закінчився вечір об'явою, що Лисенкові суспільність зібрала 6 чи 7 тисяч [карбованців] і думає на ці гроші купити йому дачу. 21[-го] декабря в городс[ь]кім театрі уранці був концерт в честь юбіляра, на яким співалися номери, композиції юбіляра і хором в 120 чол[овік] і оперними солістами. Особенне вражен[н]я на мене зробила оперна співачка

Сіянці[ь]ка<sup>24</sup> – родом українка. Вона прослужила на царс[ь]кій сцені 30 літ, тепер уже не служить, вона не молода, літ 48, але співала краще всіх молодих!.. Талант! Аж як вона співала “Ой люлі люлі, моя дитино!” Я забув і свої літа і свою поважно товсту істоту та кричав і тупав ногами, як скажений, або дуже молодий запальний юноша так, що мамі прийшлося держати мене, щоб я не вискочив на сцену... Вечером, 21[-го], йшла в городс[ь]кім театрі перший раз у Києві опера Лисенка “Різдвяна ніч” – звичайно, що всі оперщики співали по-українс[ь]ки – мусили! Я не був. Мама і Назар були. Кажуть, чудово. “Різдвяна ніч” уже пройшла 4 рази, але я не мав часу подивитись, бо щодня граю. Після спектаклю (21-го) в художественн[ом] клубі зібралося 200 душ – де по підписці була вечеря. На цій вечері був я, мама і Назар дуже жалкували, що вас не було на цих всіх національних святках. Ні один народ в Європі не переживає того, що ми, українці, в 20[-му] столітті! Тоді, як всі давно вже знають, хто вони – ми тільки починаємо довідуватись; тоді, як усі давно в ясн[ом]і признан[н]ю своїх прав національних і вселюдс[ь]ких – мають задоволення і йдуть до ширших вселюдс[ь]ких бажань – ми тільки просипаємось, і все те, що другі мають, треба здобувати! Коли француз, німець, поляк і інші відомі всьому світу – ми, мов яке дике плем'я, забуте і затерте, починаємо піднімати із темряви голову і лізти на гору, на слизьку гору, щоб звідтіля і нас побачили. А ті, що раніш вилізли і заняли свої місця в світовій комедії – не пускають нас, бо боят[ь]ся, що ми зіпсуєм мізансцену!.. Тяжка боротьба, але надія, що вилізем, дає нам сили до культурної праці!.. Горе наше, що не маємо ще сильної інтелігенції, що ще багато людей личать нашу мову мужицькою і соромлят[ь]ся скрізь нею говорити; а вона ж дзвінка, а вона ж красна і блискуча, тільки треба уміти нею користуватись; джерело, з якого тече ця мова, чудове і величезне – 30 мільонів народа, який, правда, ще не знає, хто він, але дознається!..

Отакі думки посідали мене в весь час святкуван[н]я Лисенкового ювелєю, і часами був счастливий чуючи, як скрізь лунає рідна мова, як галичане: професора, адвокати, редактори і попи, що були тут, чудово розмовляють, як гурт інтелігентів за вечерею піднявся і заспівав: “Ще не вмерла Україна”. Для того й вам це пишу, щоб перелить з далекої України і в ваші серця ту живу цілющу духовну течію, якою я в цю хвилину живу.

Празники наші, як звичайно, пройшли в щоденній праці й вранці і ввечері і скінчилися, принаймні, заробітком<sup>25</sup>. Сьогодні був бенефіс Миколи – йшов “Богдан”<sup>26</sup>. Збор добрий. Микола мав 3 подарунка. 14 генваря бенефіс Панаса – йде перший раз “Суєта”. Мама грає матір, я – Терешка [Сурму] і возює з Матюшею, як з писаною торбою. Панас грає Івана [Борильченка], Михайла [Борильченка] – Микола. Пієса наполовину



готова. Цікаво, який-то вона буде мати поспіх. “Гандзя” поспіх має, пройшла вже 6 раз при хороших зборах. У піст будемо грати в Житомирі. На першій неділі маю поїхати на хутір.

Не пиклуйтеся, мої голуб’ята, тим, що не все розумієте; не бійтеся того, що не видержите – це все ще далеко, і ніхто не вгадає будущини. Працюйте не через силу, а посилю – время все покаже: сьогодні трошки, завтра трошки, а в кінці кінців – цілий лантук! Прошу вас, не турбуйте себе тим, що початок трудний, і не мордуйте себе непосильною працею – йдіть тихо, мирно, систематично, бо зразу нічого не зробиш, тільки відомий в казці циган хотів зразу всю криницю викопати і принести до хати... Бог благословить ваші труди, і ви помаленьку дійдете до бажаної мети.

Як ваше здоров’я пишеться. Я не можу часто писати, бо сильно занятий. Отут в Києві не маю вільної години, то той, то сей і помішають, а тут ще репетиції та подвійні спектаклі.

Ми здорові, тьотя Юля здорова. Бачимось щодня. Все благополучно.

Да благословить вас обох Господь. Молю його, щоб дав вам здоров’я. Любящий вас без міри ваш тато

Іван Тобілевич.

*Там же, ф. III, од. зб. 72057, арк. 1–2зв. Автограф.*

##### 5. До І.І.Тобілевич та М.І.Тобілевич

1/13 апр[еля] 1904 [р.]<sup>27</sup>,  
Житомир

Любі мої, кохані діточки!

Перше всього з прошлими праздниками будьте здорові!

Ще зосталося 6 день, і я виїду до Назаря з мамою, а звідти додому днів на 3, а з дому в Єлисавет – де ми дамо 10-15 вистав і тоді вже додому на спочивок, та який там спочивок – треба щось писати, бо без нових пісень трудно жити в театрі, а ніхто нічого не пише, а як і напишуть, то таке, що грати не хочуть. Хоч писати і тяжка, але приємна робота, і я серед спочивку, вдихаючи свіже повітря хуторс[ь]ке, може, з божою помічю ще що-небудь напишу. Правду кажучи, вже й писати боюся, бо думаю вже списався і путнього нічого не напишу, але спробую... Всяка робота страшна, поки за неї тільки думаєш, а як приймешся до неї систематично та щиро – диви і зробив. Торік я, боже як ліниво і нехотя, сидів писати “Суєту”. На велику силу поборював страх перед пером і всеж-таки

написав “Суєту”. Так думаю буде й тепер. Не можна, звичайно, зарання бути певним, що напишу таку корисну для заробітків штуку, як “Суєта”, бо не завжди вдається зробити що-небудь дуже добре, але я й сам знаю, що буду писати і як воно виліт[ь]ся – це буде залежати і від матеріалу, і від настрою... Аж страшно, запевняю вас, що страшно, а треба!..

Нам вже обридло сидіти в Житомирі<sup>28</sup>, бо у піст грати припогано і я навіть жалкую, що не поїхав на піст додому, вже певно щось би надряпав, а тут неможливо що-небудь писати. Ми з мамою взялися було переводити одну польс[ь]ку пісню “Вночі липцову” – це значить “Вночі липову”, але так мішають, що ми перевили 30 сторінок за 8 днів та й покинули. Не можна в сезон працювати ні над чим, крім сцени. Недавно одібрав з дому відомості і між іншими добрими – що все благополучно – мали дуже неприємну відомість: жеребець Пишний, що від Чикаленка<sup>29</sup>, виріс, зробився красавцем, упав на корді, зламав передню ногу, так що ветеринар об’явив його безнадійним, і Юрко з плачем, що називає[ть]ся, мусив його застрелити, щоб не мучився сердешний кінь! Жаль, дуже жаль, але що маєш робити? Це ж не навмисне, а рокове нещастя, і треба з ним примиритися... Юрко від печалі місця собі не знаходить. Я йому писав і просив, щоб утішився. Коли трапить яке нещастя, то треба його мужественно перенести і просити Бога, щоб на цим скінчилось, щоб не було чого гіршого, бо в житті так: одна біда не йде, а другу за собою веде, і от треба просити Бога, щоб не було другої! Це є жертва перед роком – треба ж йому що-небудь принести в жертву, і от ми йому принесли Пишного... Нехай же він задовольнит[ь]ся й пошле нам спокій і удачу! Я, певно, фаталіст, бо часто себе умію утішати отакою філософією, і мені від цього робиться легше! Та коли правду сказати, то щож допоможе печалуван[н]ю тим, що вже сталося? Нічого! То краще заспокоїть себе сякою такою філософією і не турбуй своїх попередніх днів.

Діти мої дорогі, діти мої милі та хороші, та благородні! Як я вас люблю, то ви собі й уявіть не можете! Ви там собі думаєте, що я так багато від вас вимагаю, і сильно помиляєтесь. Я знаю, що ви мене сильно любите і що зробите і робити все можете! Не думайте, що я не розумію, як вам трудно побороти ту задачу, для якої сидите в Парижі! Ох, сильно розумію! І разом з тим, бачу з ваших листів, що б ви хотіли зразу зробитися прямо-таки справжніми французами! Навіщо це? Не треба! Я чувствую, що знаєте добре вже язик; для руського чоловіка, певно, й трудно знати його більше, ніж ви знаєте: все розумієте, добре говорите, звичайно, з руського погляду, ну, то хіба ж це не поспіх? Ви ж не вміли так балакати і не могли так розуміти язика в інституті... Та що й казати, навіть ще торік ви менше знали. На мою думку, щоб утвердити в знанні – треба раніш взяти



собі учителями професорів, щоб не гаять часу. Ідея, яку я вам раніше рекомендував – взяти професорів, хороша. І всеж-таки скажу, що вам видніше і ви маєте такого доброжелателя і розумного чоловіка, як Волков, з яким теж можна порадитись.

Робіть все самостійно і буде добре. Тільки не турбуйтеся сильно так предстоящими екзаменами... Що Бог дасть, те і буде! Ви робіть, щоб було гаразд – і буде гаразд! Не мучте себе даремно думкою: “А що як не видержу?” Пусте! Бог дасть – видержете, а не видержете там, то в Росії видержете. Нарешті знайте, що ніколи не можна мордувати себе самолюбивими стражданнями, бо чоловік не має божес[ь]кої сили, а має силу чоловічу, а чоловікові присуще і помилятися. Храніть своє здоров’я і робіть все не через силу, а по силі. Я не вимагаю від вас нічого!

Пишіть мені тепер в Єлисавет до востребованія.

Зараз війна у нас всіх цікавить, всіх турбує і тільки й розмови, що про неї. Тяжкі умови переживає Росія. Чим воно скінчит[ь]ся – бог его знає. Сьогодні була дуже неприємна телеграма: наш флагманс[ь]кий броненосець “Петропавловск” наскочив на свою міну і погіб разом з дуже значним командиром флота Макаровим. Всі опечалені, але надія в бозі: знайдеться ще другий Макаров і десять Макарових... тільки все ж шкода, що проклята війна нагубить багато людей!

Будьте здорові! Цілую вас з мамою безліч разів і бажаємо миру, спокою і здоров’я!

Люблящі вас батько і мати І[ван], С[офія] Тобілевичи.

*Там же, ф. III, од. зб. 72061, арк. 1–2зв. Автограф.*

## 6. До І.І.Тобілевич та М.І.Тобілевич

14/27 мая 1904 [р.]  
[хутір] “Надежда”

Любі мої, милі мої, кохані діточки – Ярино і Маріє!

Сьогодні я одібрав лист від Ярини, я думав, що скоро вже і Марія напише, але від тебе, Марусечко, щось труденько йдуть листи...давно, давно я вже не бачив твого почерку, ану лиш писни – вже пора.

Ми на хуторі з І-го мая. Погоди доброї ще й досі не було. В апрелі жарило, а як настав май – пішли холода: був і дощик, і град, і мороз. Дош нічого не поміг, бо малий, град нічого не пошкодив, бо йшов недовго і негусто падав, а каналс[ь]кий мороз побив вишні геть. Цей год так рясно цвів сад і така сила повинна була бути вишень, що, мабуть би, і на 50 возів

не забрав, а після морозу все почорніло, де-не-де блищать зелені ягоди. Шкода, сильна шкода. Я дуже люблю всяке дерево з рясними овочами, а особливо вишні, коли вони густо зачервоніють ягодами. Приятно тоді дивитись на вишневі дерева. І на тобі – все пропало. Яблучка на молодих яблунях, що на алеї – будуть, не померзли. Хліба всі видержали, тільки баштан пропав – сьогодні насаджують баштан. Озима пшениця й жито такі, яких ніде на всю околицю немає: розкішні, густі, рівні, великі. Сьогодні опоросилося дві свині по 10 поросят. Пишу про це, бо Юрко закоханий в своїх їоркширів і буде торжествувати. Кажу буде, бо зараз його нема дома, виїхав на тиждень до Назаря і Чикаленка. На ярмарку я купив дві молодих коровки і чистокровного бика 10 місяців ангельс[ь]кої молочної породи. Заплатив 400 руб[лів]. Хочеться створити настоящу ферму. Це, правда, трудно зробити відразу, але терпін[н]я, терпін[н]я і терпін[н]я. Все так.

У нас гарно: на ставку дві лодки, а скоро спуститься третя. Петро приїхав, і назначено його командиром порта. Рибна ловля в ходу. Я нічого не піймав, а Юрко і Петро піймали за короткий час 10 великих коропів удкою. Сьогодні їли фаршированого коропа. Ятері ставити не можна, бо холодно, по тій же причині і сіткою ловити не можна, а через те любимої риби Ярини нема.

Мама сильно упала і так забила собі коліно, що ледве ходить і щодня маже їодом; як не полегшає днів через 3, то поїдемо у город до лікаря. Чашечка на коліні, яким упала, дуже опухла. Це сталося так: приїхали ми на вокзал шостаковс[ь]кий, стали виносити, як завжди, силу ручного багажу на підводу. Помимо тих пакунків, які клали на підводу, у мамі в руках було два узлика: один з яйцями від завідс[ь]ких курей, другий з дурацьким горщечком цвітів. І забалося мамі піти до підводи, щоб полічити: чи всі пакунки на возі, та зараз же тут, біля крильця, зачепилася за тумбу і полетіла з усього маху на землю, краще сказати, на каміння, яким вимощено під’їзд вокзальний, і сильно вдарила коліном лівої ноги. Ледве підняли, мало не уміла. Якби руки не були заняті яйцями і цвітком, то вона б задержалася руками, тоді б не так сильно забила коліно. Чисте горе! Коли б бог дав, щоб мерщій пройшло, а то і одпочивок не в одпочивок, коли в хаті чоловік, від якого залежить порядок, не може ходити.

Дедушка зовсім плохий. Він і їсть нічого собі, але часом зовсім немощний. Я виписав йому крісло для хворих, на колесах, вчора возив його в степ, а сьогодні не можна, бо і холодно, і мокро. Всьому є край – це натуральна річ, а тим часом якийсь невимовний жаль обгортає душу, коли споглянеш на цього немощного чоловіка і нагадаєш, який він був



сильний, неутомимий ще недавно, а тепер: і глухий, і без ніг, і пам'ять вже почала гаснути! Все це просто і натурально: і дуб повинен усохнути, однак як не міркуй, а жаль, і важко дивитись. Часто згадує вас і питає: чи скоро дівчата прийдуть? Кажу, скоро. Хочеться вже їх побачить, каже, скучив!

Тьоті Віри<sup>30</sup> не бачив, вона переїхала на дачу, а Володимир Дмитрович був так любезен, що не навідався, і в театрі не був, – і не бачився зі мною, мені ж не було часу і в гору глянути, бо грав щодня. У Саші<sup>31</sup> був два рази, обідав у нього. Жінка його, як мені здає[ь]ся, нічого собі людина. Мають хлопчика – забув, як звуть. Всеволод ще живий, але кажуть, що все одно, що й мертвий. Навіть наш глибокий старик більш живий, ніж він. Віра, звичайно, страждає і мучить[ь]ся, дивлячись на єдине своє дитя, що одним своїм виглядом угнітає душу.

У Назаря ми були два дні. Їхали від станції в сильний дощ і невилазну багнюку. У Назаря 5 кімнат, гарно. Валя<sup>32</sup> хазяйнує: ходить на базар, товчється на кухні. Все в поряднім стані, і молоде їх гніздо, здається, нічим не омрачає[ь]ся. Назар працює багато, на виду такий, як і був. Він зостався на рік і щось йому прибавили жалован[н]я. І тут: терпін[н]я і терпін[н]я. Так, як скрізь. Івас<sup>33</sup> гарненький, веселий, оригінальний і все балакає, хоч не все можна понять, бо багато говоре по-своєму. Зразу дичився, а потім ми були приятелі і грали в м'яча. "Тато пішов авод", "О, дід каже", "О, баба каже" – це він звертає увагу матері, що мов слухай, дід говоре. Приятний хлопчина. Просив, щоб Валя приїхала з Іваном на хутір, але навряд чи вона приїде, бо Назареві не можна, і він буде скучать сам у Ходоркові.

Ви почнете в августі на Аліансі. А коли ж скінчите, коли виїдете додому, коли вас можна ждять? Ми всі сильно скучили за вами! За екзамени не журіться. Робіть все весело і сміло, а що буде те буде. Як бог дасть. Не задавайтеся рішенням того, чого рішити не можете, аби були здорові, та й слава Богоу!

Щож чех<sup>34</sup> поробляє? Кажу чех, бо не знаю ні імені, ні прізвища. По твоєму опису він мені подобає[ь]ся. Я люблю, що він артист. Правда, що чехи всі музики добрі. Що ж у тебе з ним все вияснено, чи так ще в натях неясних. Пиши мені.

*Там же, ф. III, од. зб. 72062, арк. 1–2зв. Автограф.*

## 7. До Ю.І.Тобілевича

10. VIII 1904 [р.],  
Єкатеринослав

Любий мій, коханий сину!

Листа твого одібрав. Щирість твоя зробила на мене саме найкраще вражен[н]я. Діло, про яке ми ведем розмову – велике діло! Це все життя! Тут інакше говорить як найширше – неможливо, і я безмірно рад тому, що розмова меж нами має дружеский характер! Кращого друга у тебе не було і не буде. Що я можу сказати на ті доводи, які ти робиш в листі? Нічого! Всі вони глибоко обдумані, розумні, чесні, всі вони виникають із переконання, і я не згоджуюсь тільки з найслабшими мотивами, але об цім далі. Один страх єсть у мене чисто психологічний: чи не панує над тобою з непоборною силою фізичний настрій, який тягне тебе до більш менш підходяч[ого] женс[ь]кого суб'єкта, котрий перед очима, нахилиє твою волю в такий мірі, що ти підбільшуєш значно достоїнства суб'єкта, якого ти, власне кажучи, ще не знаєш, бо дуже мало часу для обсервації. Коли ми бачимо предмет довго, часто, привикаємо до нього, розглядаємо більш менш спокійно, починаємо цікавитись ним, то певно, що найшли в ньому через довгу обсервацію хороші качества, коли ж нам раптом що подобається, то ми мало аналізуємо, теряємо навіть спроможність розглянути предмет, а бачимо тільки те, що нам здається в той мент гарним. Цим я, однак, не хочу сказати, що дівчина, якою ти зараз зацікавився, не має достоїнств – боже сохрани! Може вона і справді така, як тобі здається, але як чоловік опита, як чоловік вільний від необоримих впливів суб'єкта – я можу спокійніше судить і лічу своїм святим обов'язком старшого друга висловити свої думки.

Придивись, зваж, виваж, розміркуй і обміркуй! Це великий ступінь, і при всьому цьому ще не раз кажу: май на увазі війну, а після – боже благослови! Чи Наталку, чи Галю, чи Одарку, кожную дівчину, яку ти візьмеш собі за жінку. В частності, після цього не можу сказати кілька слів з приводу найслабшої частини твоїх доводів стосунково до Чикаленківень – не думай, що я все-таки намагаюсь нахилити тебе в цей бік – ні! Єй! Я просто, до речі, хочу висловити свою думку. Тебе ляка: 1) що вони відстали від села; 2) що женившись на одній з Чикаленківень, ти був би залежним чоловіком від жони, від тестя. Це помилка. Вони від села відстали, бо живуть у городі, а у кожній, як у тебе, тече в жилах хліборобс[ь]ка кров, і вони не теоретично люблять хазяйство, але



природжено, і треба тільки, щоб котра з них стала жінкою хлібороба, як разом з тим стане хазяйкою – кров заговоре, як і у тебе вона заговорила, і ти ж раніше був городянин, а нині що сталося? Кров заговорила – і ти – селянин-хлібороб до мозку кісток. То, що кожна з них матиме 200 десятин крім забезпечення потомства, нічого другого для тебе не значить і ні крихти не об'яжує тебе жить на тій землі, в чужій країні. Ти будеш жить і хазяйнувати у тебе, на своїх 60 десятинах, а поміч від аренди 200 десятин в сумі найменш 1500 руб[лів] в рік дасть тобі спроможність гарно вести хазяйство на 60 д[есятинах], зовсім незалежно, і обстроїться як найкраще, і облегчить виховати потомство. Зауваж, що я тільки не згоджуюсь з твоїми мотивами, а що до душевного стану, я тут пасую: бо в душу не залізеши і туди не повернеш, куди вона сама не хоче.

Про хазяйство скажу: роби, як краще тобі видніше. Діла наші трохи падають, але не дуже. Дай боже, щоб гірше не було. Вставь на кухню черепицю, як не вставив, бо, як почнуться дощі – буде забивать і зробить вогкість в стелі.

Будь здоров.

Твій Ів[ан Тобілевич].

*Там же, ф. III, од. зб. 72063, арк. 1–2зв. Чернетка.*

<sup>1</sup> Дочки І. Карпенка-Карого Ірина та Марія навчалися в той час у Женеві, Парижі, а влітку 1903 р. відпочивали на хуторі “Надія”.

<sup>2</sup> Франко Іван Якович (1856–1916) – видатний український письменник і вчений, з яким товаришував І. Карпенко-Карий.

<sup>3</sup> Труп братів Тобілевичів гастролувала у Херсоні з 24 лютого до 13 квітня 1903 р.

<sup>4</sup> У даті листа автором помилково вказано 13 квітня: день 1 квітня за ст. стилем відповідає 14 квітня за новим стилем.

<sup>5</sup> Тобілевич Юрій Іванович (1876–?) – молодший син І. Карпенка-Карого.

<sup>6</sup> Тобілевич Карпо Адамович – батько І. Карпенка-Карого.

<sup>7</sup> Тобілевич Петро Карпович – брат І. Карпенка-Карого, який проживав в Єлисаветграді.

<sup>8</sup> Саксаганський Панас Карпович (1859–1940) – видатний український актор, режисер, брат І. Карпенка-Карого.

<sup>9</sup> Садовський Микола Карпович (1856–1933) – видатний український актор, брат І. Карпенка-Карого.

<sup>10</sup> Гастролі трупи проходили з 29 червня до кінця серпня 1903 р.

<sup>11</sup> Чигорський Ростислав Львович – актор трупи братів Тобілевичів.

<sup>12</sup> Ідеться, мабуть, про І. Лінкевича, сусіда І. Карпенка-Карого на хуторі.

<sup>13</sup> Михалевич Опанас Іванович (1873–1925) – лікар, громадський діяч, близький приятель І. Карпенка-Карого.

<sup>14</sup> Тобілевич (Дідківська, Дітковська) Софія Віталіївна (1860–1953) – артистка, дружина І. Карпенка-Карого. Див. її спогади “Мої стежки і зустрічі” (К., 1957).

<sup>15</sup> Тобілевич Назар Іванович (1874–1943) – старший син І. Карпенка-Карого, працював тоді хіміком на ходорківському цукровому заводі.

<sup>16</sup> Борецька Юлія Віталіївна – сестра С.В. Тобілевич.

<sup>17</sup> Гастролі у Варшаві проходили з 1 жовтня до 26 листопада 1903 р.

<sup>18</sup> Комедія І.П. Котляревського “Наталка Полтавка”.

<sup>19</sup> Ідеться про 35-річний ювілей творчої діяльності видатного композитора М.В. Лисенка (1842–1912), з яким товаришував І. Карпенко-Карий.

<sup>20</sup> Волков (Вовк) Федір Кіндратович (1827–1918) – український етнограф, антрополог і археолог.

<sup>21</sup> В оригіналі помилково вказано 1903 р.

<sup>22</sup> Ідеться про оперету М.В. Лисенка “Чорноморці” та його кантату на вірші Т.Г. Шевченка.

<sup>23</sup> Демуцький Порфирій Данилович (1860–1927) – український фольклорист, композитор, диригент; лікар за фахом.

<sup>24</sup> Ідеться про Дейшу-Сіонидку М.А. (1859–1932), камерну оперну співачку (драм. сопрано), вона продовжувала співати на сцені московського “Большого театра” до 1908 р., пізніше викладала у музичних навчальних закладах та студії “Большого театра”.

<sup>25</sup> Київські гастролі продовжувалися з 29 листопада 1903 р. до середини лютого 1904 р.

<sup>26</sup> Драма М.П. Старицького “Богдан Хмельницький”.

<sup>27</sup> Див. прим. 4.

<sup>28</sup> Труп гастролувала в Житомирі з середини лютого до 11 квітня 1904 р.

<sup>29</sup> Чикаленко Євген Харламович (1861–1929) – землевласник, громадський діяч, меценат; 1928 р. у Львові опубліковано його спомини.

<sup>30</sup> Тарковська Віра Карлівна – сестра Надії Карлівни Тобілевич, першої дружини І. Карпенка-Карого.

<sup>31</sup> Тарковський Олександр Карлович – молодший брат Н.К. Тобілевич.

<sup>32</sup> Ідеться про дружину Назара Тобілевича.

<sup>33</sup> Син Н.І. Тобілевича.

<sup>34</sup> Ідеться про нареченого Ірини Тобілевич Мілоша Єдличека.